

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

Izšlo v: Zbornik sodobni liberalizem, Krt, Ljubljana 1992

Isaiah Berlin:

Dva koncepta svobode

/* iz: Four Essays on Liberty (Štirje eseji o svobodi), Oxford University Press 1969/

I

Človeka prisiliti pomeni odvzeti mu svobodo - svobodo od česa? Malodane vsak moralist v človeški zgodovini je hvalil svobodo. Tako pri sreči in dobroti, kot pri naravi in stvarnosti, je pomen tega termina tako luknjičav, da se zdi odporen le na malokatero razlago. Ne gre mi za razpravljanje niti o zgodovini, niti o več kot dvestotih smislih te zmuzljive besede, ki so jih zabeležili zgodovinarji idej, pač pa mi gre za preiskavo nič več kot zgolj dveh od teh smislov - toda središčnih smislov, z dobršno mero človeške zgodovine za seboj in, drznem si reči, tudi pred seboj. Prvi med temi političnimi smisli prostosti ali svobode (uporabljal bom obe besedi v enakem pomenu), ki ga bom (na sledi mnogih predhodnikov) imenoval "negativni" smisel, je vpleten v odgovor na vprašanje: "Kaj je območje, znotraj katerega subjektu - osebi ali skupini oseb - je ali bi moralo biti prepuščeno, da počne ali, da je, kar je zmožen početi ali biti, brez vmešavanja drugih oseb?" Drugi, ki ga bom imenoval "pozitivni" smisel, je vpleten v odgovor na vprašanje: "Kdo ali kaj je izvir nadzora ali vmešavanja, ki lahko nekemu določi, da počne, ali da je raje to kot ono?" Vprašanji se jasno razlikujeta, čeprav se odgovori nanju lahko prekrivajo.

POJEM "NEGATIVNE" SVOBODE

Navadno pravimo, da sem svoboden do tiste stopnje, do katere me noben človek ali ustanova ljudi ne ovirata v moji dejavnosti. Politična svoboda v tem smislu je, enostavno rečeno, območje, v katerem človek lahko deluje, ne da bi ga drugi ovirali. Če mi drugi preprečujejo početi tisto, kar bi sicer počel, sem v tej meri nesvoboden; če pa to območje drugi ljudje skrčijo preko določenega minimuma, me je mogoče šteti za prisiljenega, ali nemara zaslužjenega. Prisila pa ni termin, ki zajema vse oblike nesposobnosti. Če pravim, da ne morem skočiti več kot deset čevljev visoko, da ne morem brati, ker sem slep, ali da ne morem razumeti temnejših strani Hegla, bi bilo ekscentrično zatrjevati, da sem v tej meri zaslužjen, oz. prisiljen. Prisila pomeni namerno vmešavanje drugih človeških bitij v

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

območje, v katerem bi jaz sicer lahko deloval. Politično svobodo, oz. prostost, pogrešam samo, če ti človeška bitja preprečujejo doseči namen.¹ Sama nesposobnost doseči namen še ni odsotnost politične svobode.² To opazamo pri rabi takšnih modernih izrazov kot sta "ekonomska prostost" in njeno nasprotje "ekonomsko suženjstvo". Zelo verodostojno trdijo, da je človek, če je prereven, da bi si privoščil nekaj, kar pravno ni prepovedano - kos kruha, potovanje okrog sveta, priziv na sodišču - tako malo svoboden, da bi to imel kakor, da bi mu to bilo pravno prepovedano. Če bi bila moja revščina neka vrsta bolezni, ki bi mi preprečevala kupiti kruh, plačati potovanje okrog sveta, ali pridobiti pozornost sodišča za moj primer tako, kot mi hromost preprečuje teči, te nesposobnosti seveda ne bi mogli označiti kot odsotnost svobode, še najmanj pa politične svobode. Samo zato, ker verjamem, da je moja nesposobnost pridobiti si dano reč stvar dejstva, da so se druga človeška bitja znašla, medtem ko mene, druge pa ne, ovirajo pri tem, da bi imel dovolj denarja za poplačilo one reči, si samega sebe zamišljam kot žrtev prisile ali suženjstva. Z drugimi besedami, ta raba termina je odvisna od posebne družbene ali ekonomske teorije o vzrokih moje revščine ali šibkosti. Če je to, da pogrešam materialna sredstva, povezano z mojim pomanjkanjem mentalne ali fizične sposobnosti, potem začnem govoriti o tem, da mi je prostost odvzeta (ne pa enostavno o revščini) samo zato, ker sprejemam to teorijo.³ Če poleg tega verjamem, da me držijo v nezadovoljenosti s posebno ureditvijo, ki jo štejem za nepravilno ali nepošteno, potem govorim o ekonomskem suženjstvu ali zatiranju. "Ne razbesnjuje nas narava stvari, ampak zla sla," pravi Rousseau. Kriterij zatiranja je vloga, o kateri menim, da jo igrajo druga človeška bitja s frustriranjem mojih želja, posredno ali neposredno, namenoma ali nehote. Svobodo v tem smislu razumem tako, da se drugi ne vtikajo vame. Širše ko je območje nevmeševanja, širša je moja svoboda.

To je tisto, na kar so mislili klasični angleški politični filozofi, ko so uporabljali to besedo.⁴ Niso se pa strinjali o tem, kako široko naj bi to področje bilo, oz. kako široko bi lahko bilo. Kakorkoli že, domnevali so, da ne bi moglo biti neomejeno, kajti, če bi bilo, bi to pomenilo stanje, v katerem bi vsi ljudje lahko neovirano posegali v zadeve vseh drugih ljudi; ta zvrst "naravne" svobode pa bi vodila v družbeni kaos, v katerem človekove osnovne potrebe ne bi bile zadovoljene, ali drugače, svoboščine šibkih bi zatrli močni. Ker so opazali, da človeški smotri in dejavnosti niso avtomatično v harmoniji in zato, ker so (ne glede na njihove uradne doktrine) visoko vrednotili druge cilje, kot so pravičnost, sreča, kultura, varnost, ali različne stopnje enakosti, so bili pripravljene zmanjšati svobodo v interesu drugih vrednot in pravzaprav v interesu svobode same. Kajti brez tega je bilo nemogoče ustvariti tako združbo, kakršna sem jim je zdela zaželena. Končno so ti misleci predpostavljali, da je treba območje prostih dejavnosti ljudi omejiti z zakonom. Hkrati pa so predpostavljali, še zlasti takšni libertinci kot Locke in Mill v Angliji ter Constant in

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

Tocqueville v Franciji, da bi moralo obstajati določeno minimalno območje osebne svobode, kamor nikakor ne bi smeli vdirati; saj bi se, če bi vstopali vanj, posameznik znašel na preozkem območju še za tisti minimalni razvoj njegovih naravnih sposobnosti, ki nam edino omogočajo uveljavljati, ali si celo zamisliti, različne cilje, ki jih ljudje štejejo za dobre, prave, ali svete. Iz tega sledi, da je treba narisati mejo med območjem zasebnega življenja in območjem javne oblasti. Kje jo narisati, pa je stvar razprave, pravzaprav prepira. Ljudje so na sploh soodvisni in nobena človekova dejavnost ni tako povsem zasebna, da ne bi tako ali drugače ovirala življenj drugih. "Svoboda za ščuko je smrt za male ribe;" svoboda nekaterih je odvisna od obrzdanosti drugih. "Svoboda za oxfordskega učenjaka," so pripomnili spet drugi," se močno razlikuje od svobode za egiptovskega kmeta."

Ta sodba dolguje svojo prepričljivost nečemu, kar je hkrati resnično in pomembno, toda fraza sama ostaja primer političnega blebetanja. Res je, ponuditi politične pravice, ali zagotovila proti intervenciji države ljudem, ki so napol goli, nepismeni, podhranjeni in bolni, je roganje njihovemu položaju; zdravniško pomoč ali izobraževanje potrebujejo še preden lahko razumejo, oz. izkoristijo povečanje svoje svobode. Kaj je svoboda tistim, ki je ne morejo uporabiti? Kakšna je vrednost svobode brez ustreznih razmer za njeno uporabo? Nekateri stvari so prve po vrsti: so situacije, v katerih so, kot je dejal radikalni ruski pisatelj 19. stoletja, škornji več vredni kot Shakespearova dela; individualna svoboda ni za vsakogar prva potreba. Kajti svoboda ni samo odsotnost kakršnekoli frustracije; to bi prenapihnilo pomen besede, da bi pomenila preveč ali premalo. Egiptovski kmet potrebuje obleko ali zdravila prej in bolj kot osebno svobodo, toda minimalna svoboda, ki jo potrebuje danes in višja stopnja svobode, ki jo bo nemara potreboval jutri, ni neka njemu samemu lastna zvrst svobode, ampak je enaka svobodi profesorjev, umetnikov in milijonarjev.

Tisto, kar muči vest zahodnih liberalcev, po mojem ni prepričanje, da se svoboda, ki jo ljudje terjajo, razlikuje glede na njihov družbeni ali ekonomski položaj, ampak to, da jo je manjšina, ki jo poseduje, pridobila z izkoriščanjem, ali vsaj odvrčajoč pogled od velikanske večine, ki je ne poseduje. Utemeljeno verjamejo, da nič individualne svobode, če je končni smoter človeških bitij, ne bi smeli jemati drugi; še najmanj pa, da bi jo nekateri uživali na račun drugih. Enakost v svobodi; ne obravnavati druge kot si ne želim, da bi oni mene; poplačilo mojega dolga tistim, ki so edino omogočili mojo svobodo, blaginjo ali razsvetljenost; pravica v svojem najpreprostejšem in najbolj univerzalnem pomenu - to so temelji liberalne morale. Svoboda ni edini cilj ljudi. Tako kot ruski kritik Belinski bi lahko rekel, da je nočem zase, da jo z obema rokama zavračam, če je drugi nimajo - če so moji bratje obsojeni na revščino, umazanijo in verige - in, da neskončno raje sprejemem njihovo usodo. Toda z zmedo terminov nič ne pridobimo. Da bi se izognil v oči bijoči neenakosti, ali vsesplošni bedi, sem pripravljen žrtvovati nekaj, ali vso svojo svobodo. To lahko storim hote in svobodno: toda odpovedujem se svobodi v prid pravičnosti, enakosti, ali ljubezni

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

do soljudi. Upravičeno bi se moral čutiti krivega, če se v določenih okoliščinah ne bi bil pripravljen tako žrtvovati. Toda to žrtvovanje ne pomeni povečanja tistega, kar je bilo žrtvovano, namreč svobode, ne glede na veličino moralne potrebe ali poplačila zanjo. Vse ostaja tisto, kar je: svoboda je svoboda, ne pa enakost, poštenost, pravičnost, kultura, človeška sreča ali mirna vest. Če je moja svoboda, svoboda mojega razreda, ali naroda, odvisna od bede mnogih drugih človeških bitij, je sistem, ki to uveljavlja, nepravičen in nemoralen. Toda, če omejim ali izgubim svojo svobodo zato, da bi zmanjšal sramoto take neenakosti in s tem materialno ne povečam individualne svobode drugih, se zgodi absolutna izguba svobode. Le-to bi lahko nadomestili s pridobitvijo pravičnosti, sreče, ali miru, toda izguba ostaja; šlo pa bi za zmedo vrednot, če bi rekli, da se je povečala neka druga vrsta svobode - "družbena" ali "ekonomska" - četudi je moja "liberalna" individualna svoboda zletela čez krov. Vendar pa velja, da je treba svobodo nekaterih omejiti, da bi zagotovili svobodo drugih. Po katerih načelih je to treba narediti? Če je svoboda sveta, nedotakljiva vrednota, takšnega načela ne more biti. Eno ali drugo od teh protislovnih pravil ali načel se mora, v vsakem primeru v praksi, ukloniti: ne vselej iz razlogov, ki bi jih bilo mogoče jasno ugotoviti, kaj šele posplošiti v pravila ali univerzalne maksime. Praktični kompromis je pač treba najti.

Filozofi z optimističnim pogledom na človeško naravo in z vero v možnost harmoniziranja človeških interesov, za kakršno sta se ogrevala Locke in Smith, v nekaterih razpoloženjih pa tudi Mill, so menili, da sta družbena harmonija in napredek združljiva z zagotovitvijo širokega območja za zasebno življenje, v katero ne bi bilo dovoljeno vdirati niti državi, niti nobeni drugi avtoriteti. Hobbes in tisti, ki so se strinjali z njim, še posebno konservativni ali reakcionarni misleci, so zatrjevali, da je treba postaviti močnejša varovala, da bi ljudi zadržali na njihovih mestih, če naj bi jim preprečili, da se ne bi vzajemno uničili in naredili iz družbenega življenja džunglo ali divjino; v skladu s tem si je Hobbes želel razširiti območje centraliziranega nadzora in zožiti posameznikovo območje. Toda obe strani sta se strinjali, da nek del človeške eksistence mora ostati zunaj sfere družbenega nadzora. Zavzetje tega zatočišča, če je še tako majhno, bi bilo despotizem. Benjamin Constant, ki ni pozabil jakobinske diktature, je oznanil, da bi morala biti pred samovoljno invazijo zavarovana vsaj svoboda vere, mišljenja, govora ter lastnine. Jefferson, Burke, Paine in Mill so sestavili različne kataloge individualnih svoboščin, toda argument za zadrževanje oblasti je vedno v bistvu isti. Moramo ohraniti minimalno območje osebne svobode, če naj ne "degradiramo in zanikamo našo naravo". Ne moremo ostati absolutno svobodni, ne da bi se odpovedali delu svoje svobode, da bi ohranili preostalo. Toda popolna samopredaja je poraz. Kaj torej mora biti ta minimum? Tisto, čemur se človek ne more odpovedati, ne da bi prizadel bistvo svoje človeške narave. Kaj je to bistvo? To je bilo

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

in najbrž vedno bo, stvar neskončne debate. Toda karkoli je že tisto načelo, po katerem naj bi bilo zarisano območje nevmešavanja, pa naj bo to naravni zakon, naravne pravice, koristnost, razglašanje kategoričnega imperativa, svetost družbene pogodbe, ali katerikoli drugi pojem, s katerim so ljudje skušali pojasniti in upravičiti svoja prepričanja, svoboda v tem smislu pomeni svobodo *od*; odstotnost vmešavanja onkraj premakljive, a vselej razpoznavne meje. "Edina svoboda, ki si zasluži to ime, je tista, ki služi iskanju naše lastne koristi na naš lastni način," je dejal njen najbolj proslavljeni zagovornik. Če je tako, ali je prisila sploh kdaj upravičena? Mill ni dvomil, da je. Ker pravičnost terja, da so vsi posamezniki upravičeni do minimuma svobode, je nujno vse druge posameznike obrzdati, če je treba s silo, da ga ne bi komurkoli odrekli. Pravzaprav je celotna funkcija zakona preprečevanje takšnih navzkrižij: državo so zvedli na vlogo nočnega čuvarja ali prometnega policaja, kakor jo je prezirljivo opisal Lassalle.

Zakaj je Millu varovanje osebne svobode tako sveto? V svojem slavnem spisu je oznanil, da civilizacija ne more napredovati, če ljudem ni prepuščeno živeti kot si želijo "na poti, ki zadeva samo njih same"; resnica, zaradi odsotnosti prostega trga idej, ne bo prišla na dan; ne bo nobenega razpona spontanosti, izvirnosti, genija, duševne energije, moralne hrabrosti. Družba bo strta pod težo "kolektivne povprečnosti". Karkoli je bogato in raznoliko, bodo zmleli običaji, stalna težnja ljudi k prilagojenosti, ki poraja samo "uvele sposobnosti", "sklonjena in skrivaška", "skrčena in skažena" človeška bitja. "Poganski napuh je enakovreden krščanskemu samo-zanikanju." "Vse napake, ki jih človek stori, navzlic nasvetom in opozorilom, močno odtehtajo zlo dopuščanja drugim, da ga silijo k tistemu, kar se njim dozdeva dobro." Obramba svobode stoji na "negativnem" smotru odvrčanja vmešavanja. Ogroziti človeka s preganjanjem, če se ne pokori življenju, v katerem ne more izbirati ciljev; zaloputniti pred njim vsa vrata, razen enih, ne glede na to kako plemenitim pričakovanjem se odpirajo, ali kako dobrohotni so motivi tistih, ki kaj takega urejajo, pomeni grešiti proti resnici, da gre za človeka, bitje, ki živi lastno življenje. To je svoboda, kakršno so si zamislili liberalci v modernem svetu od časov Erazma (nekateri bi rekli Occama) do naših dni. Vsak zagovor državljanskih svoboščin in pravic posameznika, vsak protest proti izkoriščanju in ponižanju, proti zlorabi javne oblasti, množični hipnozi običajev, ali organizirane propagande, izvira iz te individualistične močno zavračane koncepcije človeka.

V zvezi s tem stališčem lahko opomnemo na tri dejstva. Mill prvič meša dva različna pojma. Prvi predpostavlja, da je vsa prisila, kolikor ovira človeške želje, slaba kot takšna, čeprav jo je treba tudi uporabiti, da bi preprečili druga večja zla; hkrati pa je nevmešavanje, ki je nasprotje prisili, dobro kot takšno, čeprav ni edino dobro. To je "negativna" koncepcija svobode v njeni klasični obliki. Drugi pojem predpostavlja, da bi se ljudje morali truditi odkrivati resnico, ali razviti določen tip značaja, ki je bil vseč Millu - kritičen, izviren, domiseln, neodvisen, neprilagodljiv do ekscentričnosti itd. - ter, da je mogoče odkriti

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

resnico in, da je tak značaj mogoče vzgojiti samo v svobodnih razmerah. Oboje sta liberalna nazora, vendar nista identična, povezava med njima pa je v najboljšem primeru empirična. Nihče ne bi trdil, da bi resnica ali svoboda izražanja lahko cvetela tam, kjer dogma razbija vsako mišljenje. Toda zgodovinska edvidenca nakazuje (kot je ugovarjal James Stephen v čudovitem napadu na Milla v svojem delu *Svoboda, enakost, bratstvo*), da poštenje, resnicoljubnost in ognjeviti individualizem uspevajo vsaj tako pogosto v strogo nadzorovanih skupnostih, kakor npr. med puritanskimi škotskimi ali novo-angleškimi kalvinisti ali v razmerah vojaške discipline, kot v bolj tolerantnih ali brezbržnih družbah; če pa je tako, potem pade Millov zagovor svobode kot nujnega pogoja za uspevanje človeškega genija. Če bi se njegova smotra izkazala za nespeljiva, bi se Mill soočil s kruto dilemo ob vseh nadaljnjih težavah, ki jih ustvarja neskladnost njegovih naukov s strogim utilitarizmom, celo v njegovi humani inačici.⁵

Drugič, doktrina je razmeroma moderna. Zdi se, da komaj kaj razpravlja o svobodi posameznika kot o zavestnem političnem idealu v starem svetu (v nasprotju z njegovim sedanjim obstojem). Condorcet je že opazil, da je bil pojem posameznikovih pravic odsoten iz pravnih koncepcij Rimljanov in Grkov; zdi se, da isto velja za judovsko, kitajsko in vse ostale doslej odkrite stare civilizacije.⁶ Prevlada tega ideala je bila prej izjema kot pravilo, celo v novejši zgodovini Zahoda. Prav tako svoboda v tem pomenu ni bila pogosto klic k zbiranju velikih človeških množic. Želja po tem, da se ne bi nihče vtikal vate, da bi bil prepuščen sebi, je bila vedno znak visoke civiliziranosti, tako pri posameznikih, kot pri skupnostih. Občutek zasebnosti sam na sebi, prostora osebnih odnosov kot nečesa samoumevno svetega, izhaja iz pojmovanja svobode, ki, navzlic vsem svojim verskim koreninam, v svoji razviti obliki ni mnogo starejše od renesanse ali reformacije.⁷ Vendar pa bi njegov propad obeležil smrt civilizacije, celotnega moralnega nazora.

Tretja značilnost tega pojma svobode je pomembnejša. Gre za to, da svoboda v tem smislu ni nespeljiva z neko vrsto avtokracije, ali kakorkoli že z odsotnostjo samoupravljanja (*self-government op.pr.*). Svobodo v tem smislu v načelu zadeva območje nadzora, ne njegov vir. Prav tako kot demokracija lahko dejansko posameznemu državljanu odvzame zelo veliko svoboščin, ki bi jih nemara imel v kakšni drugi družbeni obliki, si povsem lahko zamislimo, da bi liberalno misleč despot dovolil svojim podložnikom veliko mero osebne svobode. Despot, ki prepušča svojim podložnikom široko področje svobode, je lahko nepravilčen, ali spodbuja najbolj divje neenakosti, ne skrbi za red, vrlino, ali znanje; toda, če ne omejuje njihove svobode, oz. jo omejuje manj kot drugi režimi, se sreča z Millovo specifikacijo.⁸ V tem smislu svoboda ni, sploh pa ne logično, povezana z demokracijo ali samoupravljanjem. Samoupravljanje lahko nasploh bolje zagotovi ohranitev državljanskih svoboščin kot drugi režimi in kot takšnega so ga

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

svobodnjaki branili. Vendar med svobodo posameznika in demokratično vladavino ni nujne povezave. Odgovor na vprašanje: "Kdo mi vlada?" se logično razlikuje od vprašanja: "Koliko se oblast vtika vame?" Konec koncev je v tej razliki vsebovan veliki kontrast med konceptoma negativne in pozitivne svobode.⁹ Kajti pozitivni pomen svobode ne pride na dan, če skušamo odgovoriti na vprašanje: "Kaj smem početi ali biti?", pač pa na vprašanje: "Kdo mi vlada?" ali: "Kdo naj zapoveduje kaj sem, kaj nisem, ali kaj naj počnem?" Povezava med demokracijo in svobodo posameznika je veliko bolj napeta kot se je dozdevalo zagovornikom obeh. Želja, da bi si vladal sam, ali vsaj do neke mere sodeloval v procesu nadzora nad svojim življenjem, je lahko tako globoka kakor želja po prostem prostoru dejavnosti in nemara zgodovinsko starejša. Toda to ni želja po isti stvari. Tako zares je različna, da je končno pripeljala k velikemu spopadu ideologij, ki vladajo našemu svetu. Kajti to je tisto - "pozitivno" pojmovanje svobode: ne svoboda od, ampak svoboda k - k življenju v predpisani obliki - ki jo pristaši "negativnega" pojma predstavljajo tako, kot da včasih ni nič boljšega, kot le zunanja preobleka surove tiranije.

II

POJEM POZITIVNE SVOBODE

"Pozitivni" smisel besede "svoboda" izhaja iz posameznikove želje, da bi bil sam svoj gospodar. Želim si, da bi bilo moje življenje in moje odločitve odvisne od mene, ne pa od kakršnihkoli zunanjih sil. Želim biti instrument svojih lastnih aktov volje, ne pa instrument aktov volje drugih ljudi. Želim biti subjekt, ne objekt; da bi me gnali moji razlogi, moji zavestni smotri, ne pa vzroki, ki delujejo name, kot pravimo, od zunaj. Hočem biti nekdo, ne pa nihče; tisti, ki deluje - ki odloča, ne pa namesto kogar odločajo, tisti, ki se sam usmerja, ne pa nekdo, na kogar deluje zunanja narava ali drugi ljudje kot, da bi bil stvar, ali žival, ali suženj nesposoben igrati človeško vlogo, da si namreč sam zamišljam cilje, sam odločam ter jih uresničujem. To je vsaj del tistega, na kar mislim, ko pravim, da sem racionalen in, da me moj razum razlikuje kot človeško bitje od preostalega sveta. Nadvse si želim, da bi se zavedal samega sebe kot mislečega, hotečega, dejavnega bitja, odgovornega za svoje izbire, sposobnega pojasniti jih, slicujoč se na svoje lastne ideje ter smotre. Počutim se svobodnega do tiste stopnje, do katere verjamem, da je to res in zaslužnjena do tiste stopnje, na kateri sem primoran ugotoviti, da to ni res. Svoboda, ki je dana s tem, da sem svoj lastni gospodar in svoboda, ki je dana tako, da mi drugi ljudje ne preprečujejo izbirati tako kot izbiram, se na površini zdita kot pojma, ki si nista logično zelo oddaljena - ne bolj kot nikalni ali trdilni način, da izrečem isto stvar. Vendar pa sta se "pozitivni" in "negativni" pojem svobode zgodovinsko razvijala v različnih smereh, ne vselej z logično spodobnimi koraki, dokler nista končno zašla v neposredni vzajemni konflikt.

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

Enega od načinov kako to pojasniti najdemo v neodvisnem prestižu, ki ga je pridobila, v začetku nemara kar nedolžna, metafora gospostva nad samim seboj. "Jaz sem sam svoj gospodar"; "Nisem nikogaršnji suženj"; toda, ali nisem lahko (kot znajo reči platonisti ali heglavci) suženj narave? Ali suženj svojih lastnih "razuzdanih" strasti? Mar to niso mnogi primeri istega rodu "suženj" - nekateri politični ali pravni, drugi moralni ali duhovni? Mar ljudje niso izkusili svoje osvoboditve od duhovnega suženjstva, ali suženjstva naravi, in ali se spotoma niso zavedli sebstva, ki gospoduje na eni strani in nečesa pokorjenega v njih, na drugi strani? To gospodujoče sebstvo potem različno enačijo z razumom, z mojo "višjo naravo", s sebstvom, ki kalkulira in cilja na nekaj, kar ga bo dolgoročno zadovoljilo, enačijo ga z mojim "realnim", "idealnim", ali "avtonomnim" sebstvom, ali z menoj samim "v najboljši obliki"; vse to pa potem kontrastirajo z iracionalnimi impulzi, nenadzorovanimi poželenji, z mojo "nižjo" naravo, s težnjo k neposrednim užitek, z mojim "empiričnim" ali "heteronomnim" sebstvom, s katerim pomete vsak piš poželenja in strasti in, ki ga je treba strogo disciplinirati, če naj se kdaj sploh dvigne na vrhove svoje "prave" narave. Sedaj je obe sebstvi mogoče predstaviti kot razločeni s še širšim prepadom: realno sebstvo si lahko zamislimo kot nekaj širšega od posameznika (kot termin normalno razumemo), kot družbeno "celoto", posameznik pa je njen element ali aspekt: pleme, rasa, cerkev, država, širša družba živih in mrtvih ter še nerojenih. To entiteto potem določijo kot nekaj, kar je "resnično" sebstvo, ki z vsiljenjem svoje edine kolektivne ali "organske" volje svojim razposajenim "članom" doseže svojo lastno, torej njihovo "višjo" svobodo. Na nevarnosti uporabe organskih metafor, da bi upravičili prisilo ljudi drugih nad drugimi češ, da bi jih dvignili na "višjo" raven svobode, so pogosto opozarjali. A tisto, kar takemu govorjenju daje takšno plavzibilnost, je pač naše priznavanje, da je mogoče in včasih opravičljivo prisiliti ljudi v imenu kakšnega smotra (recimo pravičnosti ali javnega zdravja), ki bi ga sami uveljavljali, če bi bili bolj razsvetljeni, ampak ga ne, ker so slepi, ali nevedni, ali podkupljivi. To mi olajšuje, da si zamišljam samega sebe kot tistega, ki prisiljuje druge v njihov lastni prid, v njihovem in ne v mojem interesu. Potem pač razglasim, da bolje kot oni sami vem kaj potrebujejo. To bi v najboljšem primeru sprožilo to, da se mi ne bi upirali, če bi bili tako racionalni in tako pametni kot jaz in, če bi svoje interese razumeli tako kot jih jaz. Toda jaz lahko nadaljujem z razglašanjem še česa veliko večjega. Lahko proglasim, da pravzaprav težijo k nečemu, čemur se v svojem pomračenem stanju zavestno upirajo, kajti v njih obstaja neka okultna entiteta - njihova latentna racionalna volja, ali njihov "resnični" smoter - in, da je ta entiteta, pa četudi jo postavljajo na laž z vsem, kar nedvoumno čutijo, počnejo ali govorijo, njihovo "pravo" sebstvo, o katerem ubogo empirično sebstvo v času in prostoru nemara ne ve nič ali malo; ter, da je ta notranji duh edino sebstvo, ki si zasluži, da upoštevamo njegove želje.¹⁰ Ko se enkrat postavim na

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

to stališče, lahko ignoriram dejanske želje ljudi in družb, jih lahko nadlegujem, zatiram, mučim v imenu in v dobro njihovemu "pravemu" sebstvu z gotovostjo, da karkoli že je resnični smoter človeka (sreča, izpolnjevanje dolžnosti, modrost, pravična družba, samoizpolnitev), mora biti eno z njegovo svobodo - svobodno izbiro njegovega "pravega", četudi skritega in neizraženega sebstva.

Ta paradoks so pogosto izpostavljali. Eno je reči, da vem kaj je dobro za X-a, medtem ko on sam tega ne ve, potem pa celo v njegov prid, ali v prid tistemu dobremu, ignorirati njegove želje; nekaj čisto različnega pa je reči, da je to on *eo ipso* izbral, sicer ne ravno zavestno, ne kot tak, kakršen se zdi v njegovem vsakdanjem življenju, pač pa v vlogi njegovega racionalnega sebstva, ki ga njegovo empirično sebstvo morda ne pozna - v vlogi "pravega" sebstva, ki dojema dobro, in si ne more pomagati, da ga ne bi izbralo, ko se mu odkrije. To strahotno poosebljenje, ki ga vsebuje izenačitev tistega, kar bi X izbral, če bi bil nekaj, kar ni, ali vsaj še ni, s tistim, kar X dejansko išče in izbira, je v središču vseh političnih teorij samo-uresničitve. Eno je reči, da me je treba v kaj prisiliti za moje lastno dobro, ki ga v svoji slepoti ne vidim: to je lahko v nekaterih primerih v moj prid, nemara lahko celo razširi obseg moje svobode. Drugo pa je reči, da, če gre za moje dobro, nisem prisiljen, kajti sam sem to hotel, pa če to vem ali ne, ter sem svoboden (oz. "zares" svoboden) celo, če moje ubogo zemeljsko telo in neumna pamet to ostro zavračata in se kar se da brezupno bojujeta proti tistim, ki to kakorkoli že dobrohotno vsiljujejo.

To magično transformacijo, ali rokohitrstvo (karšnemu se je William James utemeljeno posmehoval pri heglovcih) bi nedvomno enako lahko zagrešili tudi z "negativnim" pojmom svobode, ko sebstvo, v katerega se ne bi smeli vtikati, ni več posameznik z njegovimi dejanskimi željami in potrebami, kakor si jih normalno zamišljamo, ampak "resnični" ponotranjeni človek, izenačen z uveljavljanjem nekega idealnega smotra, o katerem se njegovemu empiričnemu sebstvu niti ne sanja. In tako kot v primeru "pozitivno" svobodnega sebstva, bi ta entiteta mogla biti napihnjena v nekakšno nadosebno entiteto - državo, razred, nacijo, ali v samo korakanje zgodovine, ki bi jih šteli za bolj "pravega" subjekta atributov kot empirično sebstvo. Toda "pozitivni" pojem svobode kot gospostvo nad samim seboj, z namigom na človeka razdeljenega proti samemu sebi, se je dejansko in v zgodovinskem pogledu, v pogledu doktrine in prakse, lažje predajal temu razcepu osebnosti na dvoje: na transcendentnega, dominirajočega nadzornika in na empirično skrupucalo poželenja in strasti, ki ga je treba disciplinirati in pokoriti. To zgodovinsko dejstvo je bilo vplivno. To razodeva (če je razodetje tako očitne resnice sploh potrebno), da pojmi svobode neposredno izhajajo iz pogledov na to kaj sestavlja sebstvo, osebo, človeka. Dovolj je manipulacij z definicijami človeka, ki jih je mogoče izvesti tako, da pomenijo karkoli že si manipulator želi. Novejša zgodovina je vse predobro pojasnila, da zadeva ni zgolj akademska.

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

Posledice razlikovanja med dvema sebstvoma postanejo še razvidnejše, če upoštevamo dve poglavitni obliki, ki ju je zgodovinsko privzela želja po samousmerjanju - namreč po usmerjanju z lastnim "pravim" sebstvom: pri prvi gre za samoodpovedovanje zato, da bi dosegli neodvisnost; pri drugi pa za samouresničevanje ali za totalno samoidentifikacijo s posebnim načelom ali idealom, da bi dosegli isti cilj...

III

SVOBODA IN SUVERENOST

Francoska revolucija je bila, tako kot vse velike revolucije, vsaj v svoji jakobinski obliki, prav takšen izbruh želje po "pozitivni" svobodi, po kolektivnem samousmerjanju velikega dela Francozov, ki so se počutili osvobodene kot nacija, navzlic temu, da je za mnoge med njimi rezultat bil stroga restrikcija individualnih svoboščin. Rousseau je zmagoslavno govoril o dejstvu, da se zakoni svobode lahko izkažejo za strožje kot jarem tiranije. Tiranija je služnost človeškim gospodarjem. Zakon ne more biti tiran. Rousseau s svobodo ne misli na "negativno" svobodo posameznika, ki ga nihče ne moti v določenem območju, ampak na to, da imajo vsi, ne samo nekateri, polnopravni člani družbe delež javne oblasti, ki se je upravičena vmešavati v vsak vidik življenja vsakega državljana. Liberalci prve polovice devetnajstega stoletja so pravilno predvideli, da bi svoboda v tem "pozitivnem" smislu zlahka uničila preveč "negativnih" svoboščin, ki so jih šteli za svete. Poudarili so, da bi suverenost ljudstva lahko uničila suverenost posameznikov. Mill je potrpežljivo in ne, da bi dovoljeval ugovore, pojasnil, da vladavina ljudstva, v njegovem (*namreč Rousseaujevem op.pr.*) smislu sploh ni svoboda. Kajti tisti, ki vladajo, sploh niso nujno isto "ljudstvo" kot tisti, ki jim vladajo ter demokratično samoupravljanje ni vladavina "vsakega samemu sebi", ampak v najboljšem primeru vladavina "preostalih nad vsakomer". Mill in njegovi učenci so govorili o tiraniji večine in o tiraniji "prevladujočega občutja ter mnenja", pri čemer niso videli velike razlike med to in drugimi vrstami tiranije, ki vdira v človekove dejavnosti onkraj svetih meja zasebnega življenja.

Nihče ni bolje uvidel konflikta med obema tipoma svobode, ali ga bolje izrazil, kot Benjamin Constant. Poudaril je, da prenos neomejene oblasti z uspešno vstajo, kar običajno poimenujejo suverenost, iz enih rok v druge, ne okrepi svobode, ampak samo premakne breme suženjstva. Razumno je vprašal zakaj naj bi človek globoko skrbel za to, ali ga drobi ljudska oblast, monarh, ali celo zbir zatiralskih zakonov. Uvidel je, da poglavitni problem za tiste, ki želijo "negativno", individualno svobodo, ni to, kdo uporablja to oblast, ampak koliko te oblasti naj bi bilo v čigarkoli rokah. Kajti neomejena oblast v kogaršnjihkoli rokah

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

je zapisana temu, kot je menil, da ga bo prej ali slej uničila. Trdil je, da ljudje po navadi protestirajo proti tem ali onim oblastnikom kot zatiralcem, a pravi vzrok zatiranja je samo v dejstvu kopičenja same oblasti, kjerkoli se že zgodi, da je, kajti svoboda je ogrožena že s samim obstojem absolutne avtoritete kot takšne. "Ni roka tista, ki je nepravilna," je zapisal, "ampak orožje, ki je pretežno - nekatera bremena so pretežka za človeško roko." Demokracija lahko razoroži dano oligarhijo, danega privilegiranega posameznika, ali zbir posameznikov, vendar pa lahko še vedno zdrobi posameznike tako neusmiljeno, kot katerikoli prejšnji vladar. V nekem eseju, kjer primerja svobodo sodobnikov s svobodo prednikov, je dejal, da ista pravica do zatiranja - ali vmešavanja - ni enaka svobodi. Niti splošno soglasje o izgubi svobode je čudežno ne ohrani samo s tem, da je splošno in s tem, da je soglasje. Če soglašam s tem, da me zatirajo, ali se vzvišeno ali z ironijo vdam v svojo usodo, me mar kaj manj zatirajo? Če se sam prodam v suženjstvo, sem potem kaj manj suženj? Če naredim samomor, sem mar kaj manj mrtev, ker sem si svobodno vzel lastno življenje? "Ljudska oblast je krčevita tiranija, monarhija pa učinkovitejši centralizirani despotizem. "Constant je v Rousseaju videl najbolj nevarnega sovražnika individualne svobode, ker je razglasil, da s tem, da "se dam vsem, se ne dam nobenemu". Constant ni mogel razumeti zakaj, četudi je suveren "slehernik", ne bi zatiral enega od "členov" svojega nedeljivega sebstva, če se tako odloči. Seveda mi je lahko po volji, da mi svobodo jemlje skupščina, ali družina, ali razred, v katerem sem manjšina. Morda mi bo to nekega dne prineslo priložnost, da druge prepričam, da storijo zame to, kar čutim, da mi pripada. Toda to, da mi svobodo odvzamejo roke moje družine, prijateljev, ali sodržavljanov, je enako učinkovit odvzem. Hobbes je bil v vsakem pogledu bolj iskren: ni se sprenevedal, da suveren ne zaslužuje. To sužnost je opravičeval, a vsaj ni premogel predrznosti, da bi jo imenoval svoboda.

V vsem devetnajstem stoletju so liberalni misleci menili, da svoboda z omejitvijo moči kogarkoli, da me prisili početi, kar nočem, ali ne bi hotel početi, potemtako ne glede na ideal, v čigar imenu sem prisiljen, pomeni, da nisem svoboden; da je nauk o absolutni suverenosti sam na sebi tiranska doktrina. Če naj ohranim svojo svobodo, ni dovolj reči, da se je ne sme kršiti, razen, če ta ali oni avtorizira to kršitev - ali absolutni vladar, ljudska skupščina, kralj v parlamentu, sodniki, neka kombinacija avtoritet, ali sami zakoni - kajti zakoni so lahko zatiralski. Moram ustanoviti družbo, v kateri morajo biti neke meje svobode, ki jih ni nikomur dovoljeno prestopiti. K pravilom, ki določajo te meje, lahko pripišemo različna imena ali narave: lahko gre za naravne pravice, za božjo besedo, naravne zakone, za zahteve koristi, ali za "stalne interese človeka"; lahko verjamem, da veljajo *a priori*, ali pa jih zagovarjam kot svoje lastne končne cilje, ali kot cilje moje družbe ali kulture. Tisto, kar je skupnega tem pravilom oz. zapovedim, je to, da so tako široko sprejeta in tako globoko utemeljena v dejanski naravi ljudi, ker so se razvila v zgodovini, da so zdaj bistven del tistega, kar razumemo kot normalno človeško bitje. Prava vera v

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

nedotakljivost minimalne razsežnosti individualne svobode vključuje neko takšno absolutno stališče. Saj je jasno, da individualna svoboda nima veliko upanja pod vladavino večin; demokracija kot takšna ji logično ni zapisana in je v zgodovini občasno ni ravno zaščitila, medtem ko je ostala zvesta svojim lastnim načelom. Opazili so, da je le malo oblasti imelo težave s spodbujanjem državljanov h generiranju katerekoli volje, ki jo je hotela oblast. Triumf despotizma je v tem, da priženemo sužnje k temu, da se razglasijo za svobodne. Za to ni vedno nujna sila; sužnji lahko proglasijo svojo svobodo tudi povsem iskreno: toda zato niso nič manj sužnji. Nemara poglavitna vrednota za liberalce med političnimi - "pozitivnimi" - pravicami, namreč pravica sodelovanja v upravljanju, služi za sredstvo varovanja tistega, kar štejejo za vrhovno vrednoto, namreč individualne - "negativne" - svobode.

Toda, če demokracije zmorejo, ne da bi prenehale biti demokratične, zatreti svobodo, vsaj v pomenu, ki ga rabijo liberalci, kaj potem naredi družbo zares svobodno? Za Constanta, Milla, Tocquevilla in za liberalno tradicijo, ki ji pripadajo, ni svobodna nobena družba, ki ji ne vladata dve vzajemno soodvisni načeli: prvič, da nobena oblast, pač pa samo pravice, ne velja absolutno tako, da imajo vsi ljudje absolutno pravico, ne glede na oblast, ki z njimi upravlja, da zavrnejo nečloveško vedenje; in drugič, da so meje, ki niso zarisane umetno, znotraj katerih bi ljudje morali biti nedotakljivi, te meje pa so določene v smislu pravil, ki so tako na dolgo in na široko sprejeta, da je njihovo upoštevanje vstopilo v samo pojmovanje tega, kaj se pravi biti normalno človeško bitje in potemtakem tudi tega, kaj se pravi vesti se nečloveško ali blazno; pravil, za katera bi bilo n.pr. nesmiselno reči, da jih lahko preklične nek uraden postopek kakšnega sodišča ali suverenega telesa. Ko pravim o človeku, da je normalen, je del tega, na kar mislim to, da ne bi zlahka kršil ta pravila, ne da bi se mu to upiralo. Taka pravila so kršena, ko je človek razglašen za krivega brez sojenja, ali kaznovan po retroaktivnem zakonu, ko ukažejo otrokom, da se odrečejo svojim strašem, prijateljem, da izdajo drug drugega, ko ukažejo vojakom, da uporabijo barbarske metode, kadar ljudi mučijo in morijo, ali ko izvedejo pokol nad manjšino, ker jezi večino ali tirana. Takšna dejanja, pa četudi jih suveren legalizira, celo dandanašnji zbujajo grozo, kar izhaja iz pripoznanja moralne veljavnosti - ne glede na zakone - nekaterih absolutnih preprek vsiljevanju volje enega človeka drugemu. Svobodo družbe, razreda, ali skupine v tem smislu svobode merimo z močjo teh preprek, ter s številom ter pomembnostjo odprtih poti za njihove člane - če že ne za vse, pa vsaj za veliko njih.¹¹

To je skorajda na nasprotnem polu smotrov tistih, ki verjamejo v svobodo v "pozitivnem" - samousmerjevalnem - smislu. Prvi hočejo omejevati avtoriteto kot takšno. Slednji jo hočejo imeti v svojih rokah. To je kardinalno vprašanje. To nista dve različni razlagi istega pojma, ampak dve globoko divergentni in nespravljivi življenjski drži. Prav

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

je to vsaj prepoznati, čeprav je v praksi pogosto treba med njima skleniti kompromis. Kajti obe sta absolutni zahtevi. Obeh zahtev ni mogoče povsem zadovoljiti. Za globoko pomanjkanje družbenega in moralnega razumevanja pa gre, če ne pripoznamo, da je zadovoljitev, ki ju obe iščeta, najvišja vrednota, ki ima tako zgodovinsko, kot moralno enako pravico do uvrstitve med najgloblje interese človeštva.

IV

EDEN IN MNOGI

Neka vera pa je, bolj kot katerakoli druga, kriva za pokol posameznikov na oltarjih velikih zgodovinskih idealov - pravice, napredka, sreče bodočih rodov, svetega poslanstva, emancipacije nacije, rase, razreda, ali celo same svobode, ki terja žrtve posameznikov za svobodo družbe. To je vera, da nekje v preteklosti, ali v prihodnosti, v božjem razodetju, v glavi posameznega misleca, v zgodovinskih ali znanstvenih razglasih, ali v preprostem srcu nepokvarjenega dobrega človeka, obstaja končna rešitev. Ta stara vera temelji na prepričanju, da morajo biti vse pozitivne vrednote, v katere so ljudje kdaj verjeli, na koncu skladne in, da nemara celo vključujejo druga drugo. "Narava povezuje resnico, srečo in vrlino tako kot, da bi bile povezane z neuničljivo verigo," je dejal eden najboljših ljudi, kar jih je kdaj živelo, ter podobno govoril o svobodi, enakosti in pravici.¹² Toda, ali je to res? Obče znano je, da niti politična enakost, niti učinkovita organizacija, niti socialna pravičnost, niso skladne niti s trohico individualne svobode, gotovo pa ne z neomejenim *laissez-faire*; saj se pravica in velikodušnost, javne in zasebne zaveze, potrebe genija in zahteve družbe, lahko silno spopadejo med seboj. Od tu pa ni daleč do posplošitve, da vse dobre stvari niso skladne, še manj vsi ideali človeštva. Toda nekje, nam bodo rekli, in na nek način mora biti mogoče, da bi vse te vrednote bivale skupaj, kajti, če ni tako, potem vsemirje ni kozmos, ni harmonija; če ni tako, potem je konflikt med vrednotami notranja, stalna prvina v človeškem življenju. Sprejeti to, da izpolnitev nekaterih naših idealov lahko v načelu onemogoča izpolnitev drugih, bi pomenilo, da je pojem totalne človeške izpolnitve formalno protislovje, metafizična himera. Za vsakega racionalističnega metafizika, od Platona do zadnjih učencev Hegla ali Marxa, je ta opustitev pojma končne harmonije, v kateri se rešijo vse uganke, spravijo vsa protislovja, primer grobega empiricizma, popuščanje surovim faktom, nedopustni bankrot razuma vpričo stvari, kakršne so, napaka razlage in utemeljitve, redukcije vsega na sistem, kar "razum" ogorčeno zavrača. Toda, če nismo oboroženi z *a priori* jamstvom sodbe, da je mogoče nekje najti totalno harmonijo resničnih vrednot - morda v kakšnem idealnem kraljestvu, o čigar značilnostih v našem končnem stanju ne moremo kaj več kot razmišljati - se moramo opreti na navadne vire empiričnega opazovanja in navadnega človeškega znanja. To pa nam

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

gotovo ne ponuja jamstva za domnevo (ali celo za razumevanje, kaj bi naj bilo s tem mišljeno), da je vse dobre stvari, konec koncev pa tudi vse slabe, mogoče spraviti drugo z drugo. Svet, ki ga srečujemo v običajni izkušnji je takšen, da smo v njem soočeni z izbiro med enako najvišjimi cilji in enako absolutnimi zahtevami, uresničitev nekaterih med njimi pa mora neizbežno voditi k žrtvovanju drugih. Zato, ker je njihov položaj pravzaprav tak, ljudje neskončno cenijo svobodo izbire, kajti če bi imeli zagotovilo, da v nekem perfektnem stanju, ki bi ga lahko uresničili ljudje na zemlji, nobeni smotri, ki jih uveljavljajo, ne bi nikoli prišli v konflikt, bi nujnost in agonija izbire izginili in z njima osrednja pomembnost svobode izbire. Kakršnakoli metoda približanja tega končnega stanja bi se potem zdela povsem upravičena, ne glede na to, koliko svobode bi bilo žrtvovane za pospešitev napredovanja tega stanja. Sploh ne dvomim, da je neka taka dogmatska gotovost zakrivila globoka, jasna, neomajna prepričanja v glavah nekaterih od najbolj neusmiljenih tiranov in mučiteljev v zgodovini, da je tisto, kar so počeli povsem upravičeno s svojim smotrom. Ne pravim, da je treba sam ideal samo-izpopolnitve - pa če gre za posameznike, narode, cerkve, ali razrede - obsoditi, ali da je bil jezik uporabljen za njegovo obrambo v vseh primerih posledica zmedene, goljufive rabe besed, moralne, ali intelektualne sprevrženosti. Skušal sem pokazati, da je pojem svobode v "pozitivnem" pomenu v srcu zahtev po nacionalnem ali družbenem samo-usmerjanju, ki premika najmočnejša ter moralno pravična javna gibanja našega časa in, da nepripoznavanje tega pomeni nerazumevanje najvitalnejših dejstev in idej naše dobe. Toda prav tako se mi zdi, da je dokazljivo napačna vera, da je mogoče v načelu najti neko edino formulo, s katero bi lahko harmonično uresničili različne cilje ljudi. Če je ciljev ljudi mnogo, kot sem sam prepričan, vsi pa niso v načelu skladni drug z drugim, potem možnosti konflikta - in tragedije - ni mogoče nikoli povsem odstraniti iz človeškega življenja, bodisi osebnega, bodisi družbenega. Nujnost izbire med absolutnimi zahtevami je potem neizbežna značilnost človeške usode. To daje svobodi njeno vrednost, kot je razmišljal Acton - kot cilju na sebi, ne pa kot začasni potrebi, ki jo porajajo naši zmedeni pojmi ter iracionalna in neurejena življenja, ne kot zadregi, ki jo neka panacea utegne nekega dne ozdraviti.

Nočem reči, da je individualna svoboda tudi v najliberalnejših družbah edini, ali celo dominantni kriterij družbene akcije. Otroke prisilimo k izobraževanju in prepovedujemo javne usmrtitve. To so gotovo zavore svobode. Upravičujemo jih z utemeljitvijo, da so neznanje, barbarska vzgoja, ali kruti užitki in vzburjenja slabši kot nekaj brzdanja, potrebnega za njihovo premagovanje. Ta sodba pa je obratno odvisna od tega kako določamo dobro in zlo, to se pravi od naših moralnih, intelektualnih, ekonomskih in estetskih vrednot; te pa so spet povezane z našim pojmovanjem človeka in osnovnih zahtev njegove narave. Z drugimi besedami, naša rešitev takšnih problemov temelji na

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

naši viziji tega, kaj tvori polno človeško življenje, viziji, ki nas zavedno ali nezavedno vodi in je v nasprotju z Millovimi "skrčenimi in skaženami", "sklonjenimi in skrivaškimi" naravami. Protestirati proti zakonom, ki uravnavajo cenzuro ali osebno moralo, kot proti nedopustnim kršitvam osebne svobode, predpostavlja prepričanje, da so dejavnosti, ki jih takšni zakoni prepovedujejo, temeljne potrebe ljudi kot ljudi v dobri (oz. pravzaprav katerikoli) družbi. Braniti takšne zakone pomeni zatrjevati, da te potrebe niso bistvene ali, da jih ni mogoče zadovoljiti, ne da bi žrtvovali druge vrednote, ki so višje - zadovoljujejo globlje potrebe - kot individualna svoboda, določena z nekim standardom, ki ni samo subjektiven, standardom, za katerega terjajo neki objektivni status - empirični ali *a priori*.

Obseg človekove, ali svobode ljudi, da izbirajo življenje, kakršnega želijo, je treba tehtati proti zahtevam mnogih drugih vrednot, med katerimi so najbolj očitni primeri enakost, pravica, sreča, varnost, ali javni red. Zato ne more biti neomejena. R. H. Tawney nas pravilno opominja, da je treba svobodo močnih obrzdati, pa naj gre za fizično ali ekonomsko moč. Ta maksima terja spoštovanje, ne kot posledico nekega pravila *a priori*, s čimer spoštovanje svobode enega človeka logično vključuje svobode še drugih njemu podobnih, ampak enostavno zato, ker je spoštovanje načel pravičnosti, ali sramu spričo močno neenakega obravnavanja, temeljno med ljudmi tako kot želja po svobodi. Da ne moremo imeti vsega, je nujna, ne pa verjetna resnica. Burkov klic k nenehni potrebi poplačila, pomiritve, uravnoteženja, Millov poziv k novim "eksperimentom v življenju" s stalno možnostjo zmote, zavedanje, da ne samo v praksi, ampak tudi načelno ni mogoče podati odrezanih in gotovih odgovorov, celo v idealnem svetu povsem dobrih in racionalnih ljudi ter povsem jasnih idej ne - lahko pripravijo k blaznosti tiste, ki iščejo končne rešitve in edine vseobsežne sisteme, ki so zajamčeno večni. Kakorkoli že, to je sklep, ki mu ne morejo uiti tisti, ki so se s Kantom poučili o resnici, da iz skrivljenega lesa človeštva nobena ravna stvar še ni bila narejena.

Ni treba posebej poudarjati dejstva, da sta se monizem in vera v edini kriterij vselej izkazala za globok vir zadovoljstva tako intelekta, kot emocij. Pa naj standard presoje izhaja iz vizije neke bodoče popolnosti tako, kot so menili *philosophes* v osemnajstem stoletju in njihovi tehnokratski nasledniki naših dni ali, če je vkoreninjen v preteklosti - *la terre et les morts* - kot so zatrjevali nemški historicisti, francoski teokrati, ali neokonservativci v angleško govorečih deželah, je, če je le dovolj neprožen, zapisan temu, da bo trčil na nek nepredviden ali nepredvidljiv človeški razvoj, ki mu ne bo ustrezal. Bo torej uporabljen zato, da bi upravičil *a priori* Prokrustova barbarstva - vivisekcijo dejanskih človeških družb v otrdeli vzorec, kakršnega narekuje naše zmotljivo razumevanje pretežno domišljajske preteklosti, ali povsem imaginarne prihodnosti. Ohranjati naše absolutne kategorije ali ideale na račun človeških življenj, je žalitev tako načel znanosti, kot zgodovine. To je drža, ki jo danes zasledimo v enaki meri na desnici in na levici in je ni mogoče pripraviti k spravi z načeli tistih, ki spoštujejo dejstva.

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

Pluralizem z mero "negativne" svobode, ki jo vključuje, se mi zdi bolj resničen in bolj človeški ideal, kakor smotri tistih, ki iščejo v velikih, discipliniranih, avtoritarnih strukturah ideal "pozitivnega" samoobvladovanja razredov, ljudstev, ali celega človeštva. Bolj resničen je, ker vsaj pripozna dejstvo, da je mnogo človeških smotrov, ki niso vsi sorazmerni ter so v nenehnem rivalstvu. Predpostavka, da je mogoče vse vrednote razvrstiti na lestvici tako, da gre samo še za pravi vpogled, da določimo najvišjo, se mi zdi zanikanje naše vednosti, da so ljudje svobodni dejavniki, zdi se mi predstavljanje moralne odločitve kot neke operacije, ki jo v načelu zmore opraviti raztegljivo merilo. Reči, da je v neki najvišji, a vendarle uresničjivi, sintezi, dolžnost interes, da je individualna svoboda čista demokracija ali avtoritarna država, pomeni vreči metafizično odejo preko bodisi samoprevare, bodisi preudarne hinavščine. Pluralizem je bolj človeški, ker ljudem, kot nenapovedljivo samospreninjajočim se človeškim bitjem, ne oropa (tako kot graditelji sistema), v imenu kakšnega oddaljenega ali zmedenega ideala, veliko tistega, za kar so sami ugotovili, da je nepogrešljivo v njihovem življenju.¹³ Končno ljudje izbirajo med najvišjimi vrednotami; izberejo tako kot pač izberejo, ker njihovo življenje in mišljenje določajo temeljne moralne kategorije in koncepti, ki so vsekakor v velikih časovnih in prostorskih razsežnostih del njihovega bivanja in mišljenja ter občutja njihove lastne identitete; del tistega, kar jih dela človeške.

Morda se ideal svobode izbire zanje zaključi brez zahteve po večni veljavnosti, s tem povezani pluralizem vrednot pa je morda le pozni sad naše pojemajoče kapitalistične civilizacije: ideal, ki ga minule dobe in primitivne družbe niso pripoznavale, ideal, ki se mu bodo zanamci čudili, z njim simpatizirali, a ga bodo le slabo razumeli. Morda je tako; toda zdi se mi, da iz tega ne sledijo nikakršni skeptični sklepi. Načela niso manj sveta, ker ni mogoče jamčiti njihovega trajanja. Pravzaprav je sama želja po jamstvih, da so naše vrednote večne in gotove v nekih objektivnih nebesih, nemara le hrepenenje po gotovostih otroštva ali po absolutnih vrednotah naše primitivne preteklosti. "Uzreti relativno veljavnost svojih nazorov," je dejal občudovanja vredni pisec našega časa, "pa vendar neomajno vztrajati na njih, je tisto, kar ločuje civiliziranega človeka od barbara." Zahtevati več kot toliko je morda globoka in neozdravljiva metafizična potreba; toda dovoliti, da to nekomu določa prakso, je simptom prav tako globoke, a nevarnejše moralne in politične nezrelosti.

Prevedel: Darko Štrajn

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

OPOMBE

- 1.) Seveda nočem trditi, da je resnica nasprotna.
- 2.) Helvetius je to zelo jasno poudaril: "Svoboden je tisti človek, ki ni v okovih, niti zaprt v ječi, niti ustrahovan s kaznijo kot suženj ... ne pogrešaj svobode, če ne letiš kot orel, ali ne plavaš kot kit."
- 3.) Marksistična koncepcija družbenih zakonov je seveda najbolj znana verzija te teorije, vendar pa je pomembna prvina tudi v nekaterih krščanskih, utilitarnih in vseh socialističnih doktrinah.
- 4.) "Svoboden človek," pravi Hobbes, "je tisti, ... ki ni oviran storiti, kar ga je volja." Zakon je vedno "okovje", pa čeprav te ščiti pred tem, da bi bil zvezan s težjimi verigami kot so okovi zakona, denimo, kakšen bolj represivni zakon, običaj, samovoljni despotizem, ali kaos. Bentham pravi nekaj prav podobnega.
- 5.) To ni nič drugega kot ilustracija naravne težnje vseh mislecev, z malo izjemami, da verjamejo, da morajo biti vse stvari, ki se jim zdijo dobre, v bližnjem stiku, ali vsaj skladne druga z drugo. Zgodovina misli je, tako kot zgodovina nacij, posejana z zgledi umetnega spoja neskladnih, ali vsaj raznolikih elementov, v despotskem sistemu, ali takega spoja, ki ga drži skupaj nevarnost skupnega sovražnika. Sčasoma nevarnost mine, med zavezniki pride do sporov, ki pogosto razderejo sistem, včasih zelo v prid človeštva.
- 6.) Glej dragoceno razpravo o tem v *Lecons d'histoire de la philosophie du droit* Michela Villeya, ki je sledil zarodku pojma subjektivnih pravic do Occama.
- 7.) Krščanska (pa židovska in muslimanska) vera v absolutno avtoriteto božanskih ali naravnih zakonov, ali v enakost vseh ljudi pred Bogom, se močno razlikuje od vere v svobodo, da živiš tako, kakor ti je ljubo.
- 8.) Pravzaprav bi lahko trdili, da so bili v Prusiji Friderika velikega, ali v Avstriji Jožefa II, ljudje z domišljijo, izvirnostjo in s kreativnim genijem, pa še manjšine vseh vrst, manj preganjani in, da so manj čutili težo pritiska tako ustanov, kot običajev, kot v mnogih zgodnejših ali poznejših demokracijah.
- 9.) "Negativna svoboda" je nekaj, česar razsežnosti v danem primeru je težko oceniti. *Prima facie* se zdi, da bi lahko bila enostavno odvisna od moči izbire med vsekakor dvema alternativama. Vendar vse izbire niso enako svobodne, ali sploh svobodne. Če v totalitarni državi izdam svojega prijatelja spričo grožnje ali mučenja celo, če to morda naredim iz strahu pred izgubo službe, lahko umljivo rečem, da nisem deloval svobodno. Vendar pa sem seveda izbral in bi lahko, vsekakor pa v teoriji, izbral, da me ubijejo, mučijo ali zaprejo. Sam obstoj alternativ potemtakem ne zadošča za svobodo mojih dejanj (čeprav so lahko dejanja volje) v normalnem pomenu besede. Zdi se, da je razsežnost moje svobode odvisna od: a.) tega, koliko odprtih možnosti imam (čeprav metoda štetja teh možnosti nikoli ne more biti kaj več kot impresionistična. Možnosti za dejanja niso diskretne entitete kot jabolka, ki jih je mogoče izčrpno oštevilčiti); b.) tega, kako lahko ali težko je udejanjiti vsako od teh možnosti; c.) tega, kako pomembne so te možnosti v primerjavi druge z drugo v mojem življenjskem načrtu, upoštevaje moj značaj in okoliščine; d.) tega, v kolikšni meri so zaprte in odprte z namernimi človeškimi dejanji; e.) tega, kakšno vrednost, ne samo delujoči, ampak splošno

LIBERALNA AKADEMIJA

Dva koncepta svobode*

razpoloženje družbe, pripisuje različnim možnostim. Vsa ta merila je treba "integrirati", sklep pa, po nujnosti nikoli precizen ali nesporen, narediti v tem procesu. Prav lahko je mnogo neprimerljivih vrst in stopenj svobode, ki jih ni mogoče zarisati na eno samo lestvico veličin. Za nameček se v primerih družb soočimo s takimi (logično absurdnimi) vprašanji kot: "Ali bi ureditev X povečala svobodo gospoda A bolj, kot gospodov B, C in D v seštevku?" Iste težave nastopijo pri uporabi utilitarnega kriterija. Vendar, če ne terjamo natančne meritve, lahko podamo veljavne razloge za izjavo, da je povprečni podložnik švedskega kralja v celoti danes veliko svobodnejši kot povprečni državljani Španije ali Albanije. Totalne vzorce življenja je treba primerjati neposredno v celoti, čeprav je metoda, s katero opravimo primerjavo in resničnost sklepov, težko ali nemogoče demonstrirati. Toda neoprijemljivost pojmov in mnogoterost uporabljenih kriterijev sta lastnost samega predmeta, ne pa naših nepopolnih metod merjenja, ali nesposobnosti natančnega mišljenja.

10.) "Ideal resnične svobode je maksimum moči za vse člane družbe, da kar največ naredijo iz sebe," je dejal T. H. Green l.1881. Mimo mešanja svobode z enakostjo, iz tega sledi, da človek, ki izbere nek neposreden užitek - ki (v čigavem pogledu?) mu ne bi omogočal, da bi naredil kar največ iz sebe (katerega sebstva?) - ne bi počel nečesa zares svobodnega: če pa bi mu to svobodo odvzeli, ne bi izgubil ničesar pomembnega. Green je bil pristni liberal, toda marsikateri tiran bi lahko izkoristil njegovo formulo za opravičevanje svojih najhujših zatiralskih dejanj.

11.) V Veliki Britaniji je takšna legalna oblast seveda zakonito prenesena na absolutnega suverena - na kralja v parlamentu. To, kar je naredilo to deželo sorazmerno svobodno, je torej dejstvo, da je ta teoretično vsemočna entiteta obrzdana z običaji ali javnim mnenjem, da se ne obnaša kot takšna. Jasno je, da je tisto, kar šteje, ne forma teh zavor oblasti - pa naj so pravne, moralne, ali ustavne - ampak njihova učinkovitost.

12.) Condorcet, te besede so citirane po njegovem delu *Esquisse*, je oznanil, da je naloga družboslovja pokazati "s katerimi sponami je Narava združila napredek razsvetljenosti z napredkom svobode, vrline in spoštovanja naravnih pravic človeka; kako naj ti ideali, ki so posamezno zares dobri, vendar pa pogosto ločeni drug od drugega, da se zdijo nezdržljivi, nasprotno postanejo neločljivi, kakor hitro razsvetljenost doseže določeno raven hkrati pri velikem številu nacij." Potem nadaljuje: "Ljudje še zmeraj ohranjajo napake svojega otroštva, svoje dežele in svoje dobe, še dolgo potem, ko spoznajo vse resnice, ki so potrebne zato, da jih odstranijo." Dovolj ironično je njegova vera v potrebo in možnost združitve vseh dobrih stvari, nemara natančno prav tista vrsta napake, ki jo je sam tako dobro opisal.

13.) Zdi se mi, da je o tem tudi Bentham nekaj dobro povedal: "Individualni interesi so edini realni interesi... si lahko zamislimo, da obstajajo tako absurdni ljudje, da bi... jim je ljubši človek, ki sam sebi ni to, kar je; ki jim je bližje mučiti žive z izgovorom pospeševanja sreče tistih, ki še niso rojeni in, ki morda nikoli ne bodo rojeni." To je eden redkih primerov, ko se Burke strinja z Benthamom; kajti ta odlomek je v središču empiričnega, metafizičnemu nasprotnega, pogleda na politiko.